

Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri

PROF. DR. ZEYNEP KORKMAZ

696

Anadolu ve Rumeli ağızlarının, daha açık bir anlatımla Türkiye Türkçesi ağızlarının şekillenmesinde, ortak özellikler dışında, bu ağız bölgelerini karakterize eden birtakım değişik özellikler ve bunları doğuran etkenler vardır. Bu etkenlerin başında, öncelikle XI. yüzyıldan başlayarak Anadolu'yu yurt edinmiş olan Oğuz-Türkmen boyları arasındaki ağız ayrılıkları yer alır. Anadolu'ya yer yer Oğuz boyları dışında, Kıpçak, Uygur vb. öteki Türk etnik kollarından yerleşimler de olmuştur. Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk* adlı ünlü ansiklopedik sözlüğünde Avşar, Bayat, Boyundur, Çepni, Kayı vb. 22 (aslında 24) Oğuz boyu arasında birtakım ağız ayrılıklarının bulunduğuyla özellikle işaret etmiştir. Ancak, ele aldığı konuları aşırı ölçüde genişleteceği için eserinde, bu boylar arasındaki ağız ayrılıklarına dokunmadığını da belirtmiştir. Bu durumu destekleyen bir başka dil tarihi gerçeği de XIV-XVI. yüzyıllar arasını dolduran Anadolu Beylikleri Dönemindeki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, bölgeden bölgeye değişen birtakım ses ve şekil bilgisi ayrılıklarının yer almış olmasıdır. Bu dönemden başlayarak bir yandan belirli bir ağız yapısı doğrultusunda ve yüzyıllar boyunca farklı tarihî, sosyal, kültürel süreçlerden geçerek Türkiye Türkçesinin bugünkü ölçünlü (standart) yazı dili oluşurken; bir yandan da Oğuz-Türkmen, Kıpçak vb. Türk etnik boylarına ait ağızların yıkılan Bizans İmparatorluğu kalıntısı içinde yer alan bazı yerli unsurlarla karışıp kaynaşması sonunda ve esas itibarıyla Oğuz-Türkmen ağızları temelinde, yazı dilinden bağımsız olarak yer alan değişme ve gelişmelerle Türkiye Türkçesi ağızları oluşmuştur.

Türkiye Türkçesi ağızlarını oluşturan bu temel etkene, zamanla Osmanlı Devleti'nin Anadolu bölgesindeki iskân politikasına bağlı iç göç hareketlerinin getirdiği değişme ve karışmalar da eklenmelidir. Bunlara, bölgeden bölgeye değişen arazi yapısı, sosyokültürel ve ekonomik durum gibi daha başka bazı etkenler de katılabilir. Bu genel açıklamalardan sonra şimdi asıl konumuza, Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarına geçebiliriz.

Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızları

Bu konuya girerken önce Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının sınırlarını belirtmek gerekir. Bu sınır, Artvin'e bağlı Hopa, Arhavi ve Borçka ilçelerinden baş-

layıp batıya doğru Rize ili ile ona bağlı ilçe ve köylerden başlayarak Trabzon, Giresun ve Ordu illeri ile bu illere bağlı ilçe ve köyleri içine almaktadır. Yalnız, bu noktada, coğrafi yapıdaki sınıflandırmanın ağız yapısındaki sınır çizimine uyup uymadığı hususunu da belirtmek gerekiyor. Bu husus biraz sonra ele alınacaktır.

Doğu Karadeniz bölgesi ağızları üzerindeki çalışmalar, tıpkı öteki Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi, 1940'lı yıllara kadar ihmal edilmiştir. Gerçi Rus bilgini V. Pisarev daha 1900 yılında Trabzon ağızı ile ilgili olarak “Trabzon Ağızına Ait Birkaç Söz” adlı Rusça¹ küçük bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda yalnızca Trabzon ağızını öteki Anadolu ağızlarından ayıran belirgin özellikler üzerinde durulmuş; bu ile bağlı öteki ağızlara hiç dokunulmamıştır (A. Caferoğlu, 1946/a, s. 77). Pisarov'un kendisinin de belirttiği üzere, bu yazıda gösterilen ses ve şekil bilgisi özellikleri, bu ağız bütünü ile kapsayıcı nitelikten yoksun durumdadır.

Trabzon ağızı üzerinde Luigi Bonelli'nin de “voci del dialetto turco di Trebisonda” (*Keleti Szemle* III, Budapest 1902, s. 55-72) adlı bir yazısı çıkmıştır.

Marti Räsänen'in “Eine Sammlung von Män Liedern” (*Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 41/2, 1926) adlı derlemesinde, Trabzon ve Rize ağızlarına ait mâniler yer almıştır.

Trabzon ağızı ile ilgili halk bilgisi malzemesinin yer aldığı değerli bir eser, Hamamizade Baba Salim'in, *Türk Halk Bilgisine Ait Maddeler: Trabzon Şivesi*, İst. 1930 adlı kitabıdır.

1940 yılından sonra yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ele alınan bu bölge ile ilgili çalışmalar, ya ağız araştırmaları niteliğindeki derinlemesine çalışmalardır; yahut da çeşitli tarihî kaynaklara veya arşiv belgelerine dayanan araştırma ürünleridir. Bu ağız bölgesi ile ilgi'li olarak A. Caferoğlu'nun 1945 yılında derlediği *Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler* (İst. 1946) adlı kitabı ile “1945 yılı Kuzey-Doğu Anadolu Gezisinden” (*TDE* derg. C. I/1, Nisan 1946, s. 65-80) adlı makalesi gösterilebilir. Derleme niteliğindeki kitabında Trabzon, Rize ve yöresi ağızlarından derlenmiş metinler yer almıştır.

Rize İli Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük, Kültür Bak. yay., 1978, 340 s.) Turgut Günay, *Ordu İli ve Yöresi Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük, TDK 2001, 339 s.) Necati Demir tarafından işlenmiştir. Giresun ağızları üzerinde de Hatice Şensoy tarafından DTCF'de bir lisans tezi (1969) hazırlanmıştır. Necati Demir'in de bir makalesi vardır (*Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 7, Sivas 1998, s. 139-166).

Trabzon ağızları konusunda çok derinlemesine 2 ciltlik bir araştırma, 1. cildi değerlendirme, 2. cildi metinler olmak üzere, Norveçli bilim adamı Bernt Brendemoen tarafından yayımlanmıştır (*The Turkish Dialects of Trabzon: Their*

¹ Neskol'ko Slovo trebizondskom dialekte”, *Zapiski Vostochnogo otdelenija Ruskogo Arxeologičeskogo obščestva*, XIII, s. 173-201.

Phonology and Historical Development, vol 1: Analysis, vol II, Texts, Wiesbaden 2002). Ayrıca 1984-1999 yılları arasında, Brendemoen'in Trabzon ve yöresinden derlediği metinlere dayanarak hazırladığı makale niteliğindeki 17 yazısı da çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmış bulunmaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesinin tarihî dönemlerdeki yerleşimi ile ilgili olarak Faruk Sümer, Bahaeddin Yediıldız, Fahreddin Kırzioğlu gibi tarihçiler dışında, S. Faruki, A. Bryer, D. Winfield ve R. Şükürov gibi yabancı araştırmacılar da yer almaktadır.

Coğrafi bakımdan kuzeyde Karadeniz'e açılan, güneyde de yüksek sıradağlarla çevrilmiş olan uzun bir şerit durumundaki Doğu Karadeniz bölgesinin Orta ve Doğu Anadolu ile bağlantısı sınırlı kalmış ve bazı özel durumlar dışında genellikle bir izolasyona bağlı olarak yol almıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran A. Caferoğlu, yukarıda belirtilen makalesinde (s. 65), Doğu Karadeniz bölgesinin coğrafi bakımdan bir bütünlük oluşturduğunu ifade ederken ağız yöresi bakımından birbirinden ayrılan özellikler taşıdığına da işaret etmiştir. Bu durum bizi ister istemez Doğu Karadeniz bölgesini yalnız coğafi açıdan değil, ağız yapısı açısından da bir sınıflandırma yapma konusuna yöneltmektedir.

Bu bölge ağızları temelinde yapılan üzerinde durulabilecek nitelikteki sınıflandırmalarda, bölge ağızları ya yalnız ses bilgisi özellikleri ya ses ve şekil bilgisi özellikleri yahut da ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve söz varlığı özellikleri dikkate alınarak işlenmiştir. Bölge ile ilgili başlıca sınıflandırma çalışmaları şunlardır:

A. Caferoğlu, yukarıda adı geçen makalesinde, Doğu Karadeniz illerini kendi içinde kabataslak üç ayrı ağız bölgesine ayırmıştır. Bunlar:

Rize, Trabzon ve yöresi ağızları;

Nispeten dar bir alan çevresine sıkışan Akçaabat, Vakfikebir bölgesi ağızları; Giresun ve Ordu ili ağızlarıdır.

A. Caferoğlu, yine 1946 yılında yazdığı "Anadolu Dialektolojine Dair Bir Deneme" (*Türk Dili-Belleten*, S. 67, s. 565) adlı makalesinde ise, bölgemiz ağızlarını, yaptığı sınıflandırmanın 2. sırasına yerleştirerek Erzurum, Trabzon ve kısmen Rize ağızları olarak göstermiştir. Caferoğlu daha sonra *Fundamenta I*'de yayımlanan Anadolu ve Rumeli ağızları ile ilgili makalesinde ("Die Anatolischen und Rumelischen Dialekte", s. 239-260) ise, bu bölge ağızlarını 4. sırada, *Kuzeydoğu Ağızları* (Samsun'dan Rize'ye kadar olan bölge olarak belirtmiştir.

Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize ağızlarını içine alan bir sınıflandırma denemesi de Japon bilim adamı Tooru Hayashi tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmanın ötekilerden ayrılan yanı, ses bilgisi ölçüleri yanında, leksik yani söz varlığı ölçülerinin de kullanılmış olmasıdır (L. Karahan, 1996, s. XIV).

Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ağızlarını içine alan bu sınıflandırmada, Hayashi, üç ağız bölgesi tespit etmiştir.

1. bölgede: Terme, Ünye, Öceli, Mesudiye, Giresun merkez ve Dereli;
2. bölgede: Mesudiye, Öceli, Giresun Dereli, Alucra, Görele;
3. bölgede: Akçaabat, Maçka, Yomra, Arsin, Sürmene, Of, Rize, Ortapa-zar, Pazar, Ardaşen ağızları yer almaktadır.

Bizim coğrafi bakımdan Rize, Trabzon, Giresun, Ordu illeri arasına soktuğumuz bölgeyi, Leyla Karahan, Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde yayımlanmış yayımlanmamış bütün yazıları gözden geçirerek eldeki malzemeye göre başarılı bir çalışma niteliği taşıyan *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı kitabında (TDK yay. Ankara 1996, 203 s.) yer alan sınıflandırmada, Artvin'e bağlı Hopa, Borçka Arhavi ilçeleri ile Rize ve Trabzon bölgeleri, ağız yapıları bakımından *Ku-zeydoğu Grubu Ağızları* arasında yer aldığı hâlde, Giresun ve Ordu illeri, *Batı Grubu Ağızları* arasına alınmıştır. Demek oluyor ki üzerinde durduğumuz Doğu Karadeniz bölgesi ağızları, taşıdıkları dil özellikleri açısından birbirinden farklı iki temel grup oluşturmaktadır. Biz de bu gruplar arasındaki temel özellik ayrılıklarını dikkate alarak konuyu:

1. Rize - Trabzon Ağızları,
2. Giresun Ordu Ağızları çerçevesinde değerlendirmek istiyoruz.

1. Rize-Trabzon Ağızları

Hopa, Arhavi, Borçka ilçelerinden başlayıp özellikle Rize ve Trabzon ille-rini içine alan ağız yöreleri, kendi içlerinde birbirinden ayrılan birtakım özellikler taşısa da bunları tek bir grup içinde birleştiren ortak temel özellikler ağır bas-maktadır. Bu temel özellikleri ana çizgileri ile şu noktalarda toplayabiliriz:

1. Bu ağızları doğuda ve güneydoğuda Doğu Grubu Ağızları ile birbirine bağlayan ve bir köprü görevi yüklenen bazı ağızlar vardır. Bunlar Artvin mer-kez, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç, Posof ve Torul ağızlarıdır.

2. Bu bölgenin ağız yapısının oluşmasında, Oğuz boyları yanında, Oğuz dışı Türk boyları ile, etnik yapıları Türk olmayan öteki bazı unsurların da etkisi var-dır. Bölge az da olsa Rum, Ermeni, Gürcü, Laz ve Hemşin dillerinin de etkisini almıştır. Denebilir ki Rize'nin doğusundan Artvin'e uzanan kıyı şeridinde yer alan Lazlar ile dağlık kesimde yaşayan Hemşinliler, F. Kızıoğlu'nun *Kıpçaklar* (TTK yay; Ankara 1992) adlı eserinde belirttiğine göre, aslında Alaz ve Balkar adlı Kıpçak boyu mensuplarıdır. Gerek bu bölgede gerek Karadeniz sahillerinin orta kesimindeki Bartın vb. yörelerde (Z. Korkmaz, *Bartın ve Yöresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1994, s. 63) tespit edilen Kıpçak diline ait özellikler, bu böl-gede Kıpçak boylarından gelme unsurların da yer aldığını işaret etmektedir. Ayrıca bazı tarihî bilgilerden, tımar ve zeametle ilgili arşiv kayıtlarından anla-

şıldığına göre, Rize'nin batı yöresine Maraş - Konya - Karaman - Sivas Türkmenleri ile Tebriz Akkoyunluları ve Danişment Çepnileri de yerleştirilmiştir (T. Gülensoy, 1978, s. 21; L. Karahan, 1996, s. 97). Ayrıca, Trabzon'un Akçaabat ilçesinin birkaç köyü ile Şalpazarına bağlı on beş yirmi köyde yerleşmiş bulunan Çepniler de vardır (L. Karahan 1996, s. 97).

3. Alıntı sözlerdeki uzun ünlüler kısalmıştır: *ani*, *cami*, *duñyade*, *badava*, *sabit*, *kesdana* vb.

4. Alıntı kelimelerdeki ses yapısı değişimi çoklukla gerileyici benzeşmenin etkisi altındadır: *heber* "haber", *rehmetli*, *hezret*, *vezîyet* vb.

5. İlk hece ünlüsü *ö*, *ü* olan sözlerde ünlü kalınlaşması vardır: *bóyle*, *óyle*, *bólúg*, *sút*, *sóyle* gibi. Ayrıca ön sesteki *k*, *g* ünsüzleri yanında da Orta Anadolu ağızlarında görüldüğü gibi yarım kalmış bir ünlü kalınlaşması yer almıştır: *góz* "göz", *ġuş*, *górdumuz*, *ġólde ġókten* vb.

6. Çok heceli sözlerin sonlarındaki *ı*, *u*, *ü* ünlüleri hep *i* ile karşılanmıştır: *buni*, *baltalı*, *yaralı*, *kuzi*, *unli*, *oldi* vb.

7. Bu bölge ağızlarında kalın *ı* ünlüsü sevilmediği için, kök ve eklerdeki *ı* ünlüleri yarım veya tam ölçüde inceleyerek *i*, *i'*ye dönüşür: *kızı* > *kizi*, *piçağın*, *çiğdilar*, *çeyir*, *kíz*, *mayis* vb.

8. Belirli bazı sözlerde ilk hecede yuvarlak ünlü düzleşmesi olayı yer alır: *beyúg*, *bitún*, *çecúk*, *damuz*, *beyimek*, *epmek* vb.

9. Ek ünlülerinde bölgenin genelini içine alan yuvarlaklaşmalar görülür: *astum*, *çeksün*, *azdur*, *gelduk*, *edup*, *yattum*, *kelur*, *evun* vb.

Bir dereceye kadar Eski Anadolu Türkçesi ile de bağlantılı olan bu değişim, aynı zamanda Anadolu ağızlarındaki Kıpçak Türkçesinin izlerini vermektedir.

10. *k*, *g*, *l*, *t*, *d*, *n* gibi çift boğumlanmalı ünsüzlerle birleşen ünlülerde genellikle ünlü-ünsüz uyum bozukluğu görülür. Bu bozulma önde boğumlanan ünsüzlerin yanındaki ünlülerin kalın veya yarı kalın, arkada boğumlanan ünsüzlerin yanında yer alan ünlülerin de ince veya yarı ince şeklinde olmasıyla kendini gösterir: *ġíz*, *ġítılıh*, *duñyada*, *oġlumdur*, *ekdum*, *kítluğ*, *geliykan* gibi. Kıpçak etkisinin kalıntılarıdır.

11. Bu ağız bölgesinde genzel *ñ* damak ünsüzü yoktur. Bunun yerine dental *n* ünsüzü almıştır (*ñ* > *n*): *almadun*, *kardaşun*, *ġızun*, *etdun*, *ñ* > *ğ* değişmesi de yoğun değildir. Trabzon'dan Artvin'e doğru gidildikçe azalır.

12. Hırıltılı *h* ünsüzü yalnız ön ve iç seslerde yer almıştır: *heyirli*, *hep*, *oñu* gibi.

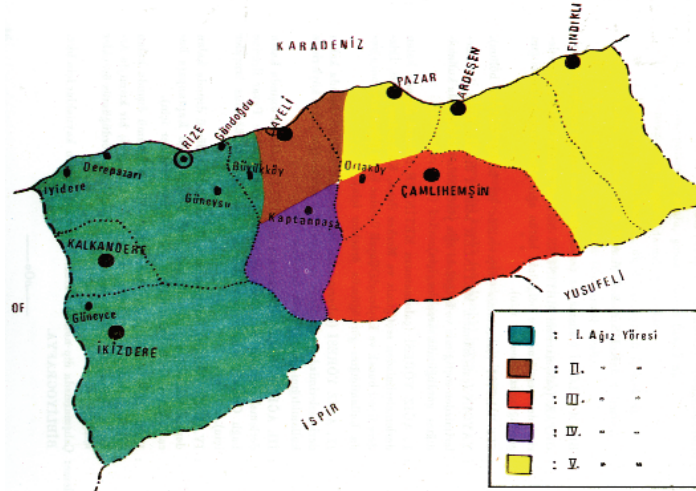
13. Şimdiki zaman eki: *-y*, *-í*, *-yí*, *-yé*, *-yr*, *-yur/-yür*, *-yır*, *-yér* biçimleri ile *dar-düz* veya *dar-yuvarlak* şekle dönüşmüştür: *geliyur*, *yéyu*, *tutāyí*, *yapıru*, *oliy*, *geliyır*, *bakay*, *kaçay*, *almayr* vb.

14. Duyulan geçmiş zaman eki *-miş* biçimi ile tek şekillidir: *olmuş, almışık, varmış, koşmuş, uyanmışlar* vb.

15. Çokluk 1. şahıs eki istek eki ile birleşmiş biçimde *-alım/-elim, -alum/-eliüm* biçimindedir: *alalım, çikalım, turalım, kelēlum* vb.

16. İsim çekim ekleri arasındaki şekil değişikliği öteki Anadolu ağzlarına göre daha belirgindir: *Ben onı şaşayırım. Enişteye dağvet eder. Dayı bunda ne istiy-sün? Eskide çok yemek yapılırdı²* vb.

Yukarıda sıralanan ve Rize-Trabzon yöresi ağzlarını birleştiren ortak özellikler dışında, bu ağız yöresi içinde 1. ve 2. derecede bazı alt ağız grupları da yer almıştır. Nitekim Rize ağzları üzerinde çalışan Turgut Günay da yalnız Rize ve yöresi ağzlarını kendi içinde beş ayrı alt ağız yöresine ayırmıştır: Bk. Harita 1.

701

Konuyu ortak Rize - Trabzon ağzları çerçevesinde değerlendirdiğimizde, bu ağzlar bölgesinde üç ayrı alt grubun olduğu görülüyor:

1. alt grupta Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy ağzları,

2. alt grupta Çayeli, Çamlı, Çamlıhemşin, Pazar, Ardaşen, Fındıklı (Rize) ağzları,

3. alt grupta Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Meydancık, Ortaköy (Artvin) ağzları yer almaktadır.

Bu alt grup ağzları üzerinde ayrıntılı bilgi vermeye yerimiz elverişli değildir. Ancak, topluca bu alt ağız yörelerini karakterize eden birkaç özelliğe işaret edebiliriz:

1. y ünsüzü önündeki düz geniş ünlülerin uzaması: *anlatāyım, aray 3in* “arıyorsun”, *édēyirim, alamāyi*, “alamıyor”, *baḳāyırık, içēyim* vb.

² Sınıflandırma ve örneklendirilmede L. Karahan'ın *age.*'den yararlanılmıştır.

2. *c, ç, g, k, > ğ, ç, ğ, k?* değişimi ile patlayıcı ünsüzlerin belirgin biçimde sızıcılaştığı olması: *o'cağ'dan, pen'çere, çare, uçun, açay, çanı, ğelin, ğemi, iki, kes-* gibi. Bu değişim Trabzon-Rize ağızlarının belirgin özelliğidir.

3. *r>ʀ* değişimi. Ön damak ünsüzü *r*'nin orta damağa kayarak titrekliliğini yitirmesi ile oluşan bir değişimdir. *ar'âyrem, vār'dur, or'anun, bī'rağub, zōr* vb.

4. İki ünlü arasında ve genellikle hece başlarında bulunan damak ünsüzü *g*'nin bu alt grubun bazı ağızlarında sızıcılaştığı *g>ğ, v, y*'ye dönerken özellikle 3. alt grup ağızlarında sızıcılaştırmaya karşı koyarak kendi özelliğini korumuş olması: *diger, çigüt, gittuğ'u, öginden, olduğ'ından*.

5. Öteki bir kısım Anadolu ağızları ile ortaklaşan *k->ğ-, k->g-* tonlulaşmasının varlığı: *ğarşı, gendi, ğatar, ğaldi, ğırh* gibi.

6. Bu ağız grubunun 1. ve 2. alt gruplarında (Trabzon - Rize) göze çarpan önemli bir söz dizimi olayı da ölçünlü (standart) Türkçedeki kuralın aksine, yüklem sistemli olarak başa geçmiş olmasıdır: *aldum ordan, soktum ha buradan aşığ'a, giremedum avarlarına. Keldum eve, sora kittum bastāneye. Endum şehere, ğórdum bi minare, zannettim oni kama* vb.

Bu ağızlar bölgesinin 2. derecedeki alt gruplarında göze çarpan belli başlı özellikler ise:

1. Ön seste ünsüz tonsuzlaşması, daha doğrusu Eski Türkçe Dönemindeki *k-, t-* gibi tonsuz ünsüzlerin korunması ve buna benzetme yoluyla yeni örneklerin eklenmesidir: *kemek, kirmek (kireceğüm), kibi, kemi, kün, körmek, kömlek; tedi, toğri, tikdim, tibinden, tebesinde, tilemek; pobasi* "babası", *piçağı, penum, peşuğum, pir, peni* vb.

2. Bir başka özellik, iç seste ünsüz tonlulaşmasıdır: *adarım* "atarım", *udanı mı* "utanır mı?", *odurun* "oturun", *adeş, ağılli* "akılı", *kabatti, yabmış, picoğum* "bıçağım" vb.

ALT GRUPLAR	İKİNCİ DERECEDEKİ ALT GRUPLAR
I. GRUP Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy (Rize) ağızları	1. Vakfikebir, Akçaabat, Tonya, Maçka, Of, Çaykara ağızları 2. Trabzon merkez, Yomra, Sürmene, Araklı, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy (Rize) ağızları
II. GRUP Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı (Rize) ağızları	1. Çayeli ve Çayeli'ne bağlı Kaptanpaşa bucağı ağızları 2. Çamlıhemşin, Pazar, Hemşin, Ardeşen ve Fındıklı ağızları
III. GRUP Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Camili, Meydancık, Ortaköy (Artvin) ağızları	1. Arhavi, Hopa ilçeleri ile Kemalpaşa ve Ortacalar bucağı ağızları 2. Hopa (ilçeye bağlı küçük bir alan) ağızı 3. Borçka ilçesi ile Muratlı, Camili, Meydancık, Ortaköy, Göktaş bucakları ağızları

Rize ve Trabzon ağızlarının 1. ve 2. derecedeki alt grupları şöyle bir tablo ile gösterilebilir (L. Karahan, *age.*, s. 113'ten). Bk. Tablo 1.

Tablonun ve yapılan açıklamaların ortaya koyacağı üzere, Rize ve Trabzon bölgesi ağızlarında, bu ağızları birbiri ile birleştiren temel ortak özellikler yanında, bun-

ları birbirinden ayıran epey farklı özellikler de yer almaktadır. Birinci derecedeki alt gruplar ile ikinci derecedeki alt gruplarda yer alan bu özellikler, bölgenin ağız yapısındaki çeşitlenmeye işaret eden özelliklerdir. Bu da şüphesiz birinci derecede bölgenin yerleşim yani iskân durumu ile ilgilidir. Bu kısa değerlendirmeden sonra, Doğu Karadeniz ağzlarının önemli bir kesimini oluşturan Rize ve Trabzon ağız yörelerinin temel yapısı şu noktalarda özetlenebilir:

1. Daha önce de işaret edildiği üzere, bu ağzların oluşumunda, Anadolu'yu yurt edinen çeşitli Oğuz boylarının büyük etkisi olmuştur. Özellikle bölgede Doğu Anadolu ağzları ile ortaklaşan bir kısım özelliklerin yer alması, burada XIV, XV. yüzyıllarda, Akkoyunlu - Bayındır Türkmen uruğlarının yerleşimi ile açıklanabilir. Yer yer de Anadolu'nun batı bölgesi veya Orta Anadolu ağzları ile benzeşen veya ortaklaşan özellikler görülmektedir. Ayrıca, Macar Türkoloğu Gy. Németh'in de Batı Trakya (Kuzeydoğu Bulgaristan) ağzları üzerinde yaptığı araştırmalara dayanarak belirttiği üzere, o bölge ağzları ile Doğu Karadeniz bölgesi ağzları arasında ortaklaşan birtakım hususlar görülmektedir. Bu benzeşme hiç şüphe yok ki her iki bölgede de çok eski bir Kıpçak boyu yerleşimi ile açıklanabilir.

2. Bölgenin arazi yapısı ve iklim şartları, onun Anadolu'nun iç kesimi ile olan bağlantısını kestiği ve uzun süren bir izolasyon döneminden geçtiği için bölgenin ağız yapısında kendi içindeki zamana bağlı değişim ve gelişmeler de rol oynamıştır. Bu ağız bölgesindeki küçük adacıklar oluşturan yabancı etnik unsurlara ait dil özellikleri de bu karışık kaynaşma sürecine katılmış bulunmaktadır.

II. Giresun-Ordu ili ağzları

Bölgenin batıya uzanan devamı niteliğindeki ikinci temel ağız grubuna yani Giresun - Ordu illeri ve yöreleri ağzlarına gelince:

Bu ağzlar konuya giriş yaparken de belirttiğimiz gibi, ağız sınıflandırmasında Batı Ağzları Grubu içinde yer almıştır. Bununla birlikte, bizim metinler üzerinde yaptığımız tespitlere göre, yer yer Rize-Trabzon ağzları ile birleşen yanları da vardır. Söz gelişi şimdiki zaman eki *-yor*'un *r*'sini düşürmesi ve *ariyum*, *geçemiyum*, *gidiyurus*, *vèriyisun*, *söyliyeler* örneklerinde görülen ünlü daralması ile ekin *-yu/-yü*, *-y* biçimlerine girmesi gibi.

Şüphesiz bir ağız yöresinin şekillenmesinde o yöredeki etnik yapıyı oluşturan yerleşimler önemli bir yer tutmaktadır.

Bölgenin etnik yapısı ile ilgili olarak Selçuklulardan öncesi daha yeterince araştırılmış değildir. Söylenenler birtakım tahminlere dayanmaktadır. Ancak, Anadolu'nun kuzey bölgelerinin fethini Selçuklu komutanlarından Danişment Gazi üstlenmiş ve bu fetih kısa sürede günümüz Ordu ili sınırına dayanmıştır.

Faruk Sümer'in *Oğuzlar* adlı eserinde yaptığı açıklamalara göre (İst. 1992), Danişmentlilerin bünyesinde Oğuz boylarının tamamına yakını yer almıştır. Bölgede bu boylardan hangilerinin yer aldığı kesin olarak bilinmiyorsa da Ordu ve çevresindeki yer adlarından bölgede Çepnilerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Necati Demir'in verdiği bilgilere göre (*Ordu ve Yöresi Ağızları*, TDK yay., 2001, s. 39 - 42), tahrir defterlerindeki kayıtlar bu bölgeye Oğuz boylarından Çepni, Eymür, Karkun, Alayuntlu, Bayat, Bayındır, İğdir ve Üreğir boylarına mensup oymakların yerleştiğini göstermektedir. Aynı durum Giresun bölgesi için de geçerli sayılabilir.

Giresun - Ordu bölgesi ağızlarının doğu sınırı Trabzon'a bağlı Şalpazarı yöresine, batı sınırı da Samsun'a bağlı Terme ilçesine uzanmaktadır. Güney sınırı ise Sivas ve Tokat illeri ağız bölgesine dayanmıştır. Bu ağız bölgesi yer yer Sivas ve Tokat ağız bölgesinin de etkisi altındadır (N. Demir, *age*, s. 45). Bu ortak ağız bölgesinin Ordu ili ve yöresi ağızları kendi içinde üç alt ağız bölgesi oluşturmuştur (ayrıntı için *age*., s. 47 - 49'a bk.).

L. Karahan'ın tespitlerine göre, Sinop ve Samsun'la birlikte Batı Grubu Ağızlarının V. alt grubunda yer alan Giresun - Ordu ağızlarının başlıca özellikleri şunlardır:

1. Ünlü yuvarlaklaşması ve belirli yerlerde *r* düşmesi bu grubun en belirgin özelliğidir:

a. *baba* > *buba*, *boba*, *çarşı* > *çarşu*, *ertesi* > *örtesi*, *sınır* > *sunur* vb.

b. *gelir* > *gelü*, *çıkartmak* > *çikatmak*, *soñra* > *sōna* vb.

2. Ünlü daralması görülür: *araya* > *ariya*, *buraya* > *burıya*, *oraya* > *orıya*, *onda* > *unda*, *şuraya* > *şurıya*, *pardon* > *pardun* gibi.

3. Şalpazarı da dâhil olmak üzere, bu ağızlarda;

a. *ó*, *ú*, *ñ*, *g* ünsüzleri duyulmaz.

b. *ñ* ünsüzü *ñ* > *y*, *ñ* > *ğ*, *ñ* > ↓ değişmesiyle kaybolmuştur: *geldiyiz*, *bağ*, *baa* örneklerinde görüldüğü gibi.

c. Bir arka damak ünsüzü olan *ğ*'nin boğumlanma noktası dip damağa kaymıştır: *karın* > *karın* > *ğarın*, *kayın* > *ğayın* > *ğayın*, *kıble* > *ğible* > *kıble* vb.

4. Ordu ve yöresi ağızlarında bir de *ğ* > *v* değişimi görülür: *ağlamak* > *avlamak*, *ağız* > *avız* gibi.

5. Bu ağız bölgesinde *-ğ-*, *-k-*, *-ğ-* > *-y-*, *-b-* > *-y-*, *-k-*, *-ğ-* > *v* değişimleri ile iç seste sızıcılışma olayları görülür: *değil* > *deyil*, *buğday* > *buyday*, *değirmen* > *de-*

yirmen, düğün > düyün, ağıl > avıl, ağız > avız, ağuluk > avuluk, boğaz > buvaz, yağız > yavız, sahibi > sayibi, şabit > şayit gibi.

6. Zamir kökenli teklik ve çokluk 1. şahıs ekleri *-ım/-im, -ık/-ik, -uk/-ük* biçimlerinde: *annadım, bilim, varmışık, demişik, gelürüm, gelürük* vb.

7. Şimdiki zaman eki *-yı/-yi, -yu/-yü* dür. *-ya/-ye* eki örneklerinin sayısı fazla değildir. *Açıyım, alay, geliyi, gelmiyu, görüyü, gözliyi, öpüyü; bakıye, kaşıye, seriya* gibi.

8. Giresun ağzında kullanılan çokluk 1. şahıs emir ekleri *-alı/-eli, -alın/-elin* ilgi çekicidir: *alalı/alalın, gideli/gidelin, görelî/görelîn* vb.

9. Giresun'un kıyı kesimleri ile Şalpaazarı'nın bazı kesimleri Çepnilerle mes-kundur. Bu bölgede "o" zahirinin ünlüsü daralmış, *ñ* ünsüzü korunmuştur. Ünlü uyumları yazı diline yakındır. Şimdiki zaman eki *-yu* dur: *başlayı, geliyu* gibi. Ayrıca *-ğal/ -ke (<-ken)* zarf - fiil eki de işlektir: *dolduruğa, gelüke, kılağa* gibi.

Kuzeydoğu grubu ağızlarındaki sızıcı *ç, ç* sesleri bu ağızlarda da yer alır (L. Karahan *age.*, s. 164-167; N. Demir, *age.*, Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi bölümleri)

Yukarıdan beri yapılan açıklamalar ortaya koymaktadır ki doğudan batıya bir kıyı şeridi oluşturan Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının Rize -Trabzon kesimi ile Giresun - Ordu kesimini, birbirleri ile birleştiren ortak özellikler yanında bunları az veya çok oranda birbirinden ayıran birtakım özellikler de vardır. Bölge ile ilgili araştırmalarda bu hususla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Şimdi bölgedeki yerleşim ve iskân durumu dolayısıyla üzerinde durulması gereken bir başka önemli husus da tarihî dönemlerde başlayıp günümüze uzanan dil tabakalaşması konusudur.

III. Dil tabakalaşması:

Bu konu hem bölge ağızları üzerinde kitap ve makale niteliğinde yazılar yazan yerli araştırmacılar hem de Trabzon ağızlarını çok ayrıntılı ölçülerle işleyen B. Brendemoen tarafından ele alınmıştır. Brendemoen'un gerek eserinin adından gerek Giriş bölümünde (s. 1 - 47) yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır ki bu araştırma, iki temel amaca dayanmaktadır. Birinci amaç, Trabzon ağızlarının ses bilgisi (fonoloji) yapısını ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. İkinci amaç ise, bölge ağızlarını eş ve art zamanlı birer tahlilden geçirerek dil tabakalaşması yoluyla tarihî dönemlerdeki gelişmeleri ve etnik dil yapısını ortaya koymaktır. Brendemoen, ses bilgisi ile ilgili çalışma ve tespitlerinde çok başarılı bir durum sergilemiştir. Ancak, bölgenin etnik yapısı ve dil tabakalaşması

ile ilgili değerlendirmelerinde önemli birtakım yanlışlara düşmüştür. Şöyle ki:

Brendemoen'e göre bu bölgedeki tarihî tabakalaşmada;

1. sırayı Rumca (s. 18 - 20; bölüm 1.3.1.), 2. sırayı Ermenice (s. 21 - 22; bölüm 1.3.2.), 3. sırayı Lazca (s. 22 - 23, bölüm 1.3.3.), 4. sırayı öteki diller (s. 23 - 24; bölüm 2.3.4.) yani Arnavut, Boşnak, Çitaks denilen Müslüman Bulgar vb. küçük etnik unsurlar almaktadır. Daha sonra bölgenin Türkleşme tarihi üzerinde duran yazar, 9. bölümde, bu Türkleşmeyi:

1. Kıpçak unsurlar (9.1.1.),

2. Akkoyunlular (9.1.3.) ve daha sonraki dönem yerleşmeleri olarak ele almıştır. Sonuçta, Trabzon ve yöresindeki Türkleşme hareketini, İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonraki döneme yani İstanbul'daki Bizans Devleti'nin Haçlı ordusu tarafından işgali üzerine, Bizans İmparatoru A. Comnenos'un 1204'te Trabzon'a kaçarak orada kurduğu Pontus Rum Krallığının kurulmasından sonraki döneme yani XIV ve XV. yüzyıllara rastlatmaktadır. Bu konuda dayandığı kanıt Türkçe adların yalnız XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde yer alması, daha önceki defter ve kaynaklarda bulunmaması; ayrıca XV. yüzyıla gelinceye kadar bu bölgede büyük ölçüde Türkçe konuşan grupların varlığına dair kayıtların da yer almamış olmasıdır.

B. Brendemoen'a göre, Karadeniz bölgesi ağızları çok arkaik özellikler taşımaktadır. Bu özelliklerin bir kısmı bir A-alt tabakasını oluşturan Rumcadan (bir miktarı da Ermeniceden), bir kısmı da bir B-üst tabakasını oluşturan Türkçeden (Eski Anadolu Türkçesinden) gelmektedir. Dolayısıyla bu ağızlarda iç içe girmiş bir iki dillilik özelliği vardır.

Biz, söz konusu bu eseri okuduktan sonra, hem Anadolu ağızları üzerinde çalışmış hem de zaman zaman bu ağızların tarihî yapısı üzerinde durmuş bir kimse olarak bu tespitleri bir eleştiriden geçirme gereğini duyduk. Şöyle ki:

1. Sayın Brendemoen, tarihî gelişme ve tabakalaşma konusunda genellikle kendisinin de yer yer işaret ettiği gibi, duygusallığın, fanatikliğin veya politik endişelerin egemen olduğu bazı batılı kaynaklara ağırlık vermiştir.

2. Bu konuda öteki tarihî kaynaklara, vergi tahrir defterleri, mühimme defterleri, evkaf defterleri, vergi tapu sicilleri gibi arşiv belgelerine yeterince eğilmemiştir. Oysa, bu kaynaklar bize Orta ve Doğu Karadeniz bölgesindeki Türk yerleşimini XIV. yüzyıldan daha önceki dönemlere götüren bilgi ve kanıtlar vermektedir. Onun için Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının oluşumunu, Pontus Rum Krallığının oluşumu ile başlatmak yeterli değildir. Yazar, bölgenin

Commenos Krallığından önceki tarihî süreçleri ile ilgilenmediği için bu konuda verdiği bilgiler eksik kalmıştır.

3. Bilindiği gibi, Karadeniz'in kuzeyindeki geniş topraklar, milattan çok önceki yüzyıllardan başlayarak tarih boyunca Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan pek çok Türk göçlerine veya yerleşimlerine sahne olmuştur. Bu bağlamda ayrıntıya girmeden sıralanacak isimler *Kimmerler*, *İskitler*, daha sonraki yüzyıllarda Oğuzlardan önce *Hunlar*, *Avarlar*, *Onogurlar*, *Bulgarlar* (Bulgar Türkleri), *Hazarlar*, *Peçenekler*, *Kumanlar*, *Kıpçaklar* vb.'dir. Bu konularda İbni Bîbî'nin *Selçuknâme'si*, Berdzenişvili - Canasia'nın *Gürcistan Tarihi*, L. Rasony'nin *Tarihî Türkçük*, Gy. Németh'in, *Tanrının Kırbağı Attila*, E. Gibbon'un (*Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi VII, Bizans II*), Akdes Nimet Kurat'ın (*Peçenek Tarihi*), Zeki Velidi Togan'ın (*Genel Türk Tarihine Giriş "Sakalar"*), T. Mihako-T. Marian-Lordhiponita'nın *Trabzondan Abhazyaya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, Reşit Rahmeti Arat'ın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki *Kıpçak* maddesi, Ali Sevim'in (*Anadolu'nun Fethi; Selçuklular Dönemi*), İbrahim Kafesoğlu'nun (*Türk Millî Kültürü*), Osman Turan'ın (*Doğu Anadolu Türk Devletleri*), Mehmet Bilgin'in *Sürmene'si* gibi birçok eserde, gerek Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerde gerek Anadolu ve özellikle Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki olaylar ve yerleşimlerle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bu konuda Mehmet Bilgin'in "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine" (*Trabzon Tarihi Sempozyum Bildirileri* 6-8 Kasım 1999, Trabzon 2000, s. 47-66) adlı yazısı ile N. Demir'in hazırladığı *Trabzon ve Yöresi Ağızları* adlı eserin Giriş bölümünde yer alan açıklamalar da önemlidir. Ancak Sayın Brendemoen, bu kaynakların hiçbirine eğilmemiş, dolayısıyla yaptığı değerlendirmelerin XIV. yüzyıldan önceki dönemleri açık kalmıştır.

4. Doğu Karadeniz bölgesindeki yerleşim konusunda bize bölgenin tarihî topografyasını inceleyen çalışmalar da ışık tutmaktadır. Bilindiği üzere, yer adları bir bölgenin etnik yapısının ve yerleşim tarihinin aydınlatılmasında önemli ip uçları verir. *Bulgar Dağları*, *Canik Dağları*, *Canik Beyleri*, *Canik Sancağı* gibi adlar, bu bölgede eski dönemlere giren ilişki ve yerleşimin tipik belirtileridir. Mehmet Bilgin'in, Doğu Karadeniz bölgesinin tarihî topografyası ile ilgili olarak sıraladığı örnekler ve yaptığı açıklamalar, bu bölgede Hun, Avar, Macar, Kuman ve Peçeneklerin varlığına işaret eden örnek ve açıklamalardır.

5. Biz 1960'lı yıllarda Bartın Ağızları üzerindeki lehçe tabakalaşmasını incelerken bütün Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde olduğu gibi, Bartın ve yöresi ağızlarında da alt tabakayı Kıpçakçanın oluşturduğunu gördük. Bu durumu çeşitli arşiv kaynakları ile tarihî kaynakların verdiği bilgiler de doğrulamıştır.

Sayın Brendemoen'un yayımladığı bu eser dolayısıyla da tarihî kaynaklara ve arşiv belgelerine uzanan araştırmaları gözden geçirdiğimizde, Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarında da Kuman-Kıpçak lehçelerinden gelme birtakım özelliklerin yer aldığına tanık olduk. Kastamonu ve yöresini elinde tutan Selçuklu emiri Hüsamettin Emir Çoban'ın Dest-i Kıpçak seferinden dönerken Kıpçak unsurlarını da birlikte getirdiği İbnî Bîbî'nin, *Al-Evāmîrü'l-Alaiyye fi'l-Umûrî'l Alaiyye* (Adnan Erzi yay., TTK, Ankara 1956, s. 300-310) adlı eserinde etraflı biçimde anlatılmıştır. Bunun dışında Kıpçakçanın bu bölge ağızları üzerindeki etkisi ayrıca ele alınıp ve bu ağızlara Kıpçakçadan geçen özellikler üzerinde de durulmuştur (N. Demir 2001, *IV Türk Dili Kurultayı Bildirileri*).

Bu nedenle Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarını yalnız Rum, Ermeni, Oğuz ve Laz boyları ile sınırlamak doğru olmaz. Bu bölgenin ağız yapısını biçimlendiren ilk tabakayı oluşturan etnik unsur Rumlar ve dil de Rumca değil, Kuman - Kıpçak boylarıdır.

6. Yine Sayın Brendemoen'un o bölgede çok arkaik bir dil özelliği olarak Rumcadan geldiğini ileri sürdüğü kelime başındaki *k-* ve *t-* sesleri ile Rumcadan geçmiş olarak gösterdiği öteki arkaik özelliklerin hemen hepsi de doğrudan doğruya Kıpçak özellikleri veya zamanla Kıpçak-Oğuz lehçeleri karışımından oluşmuş özelliklerdir. Bu durumu *Codex Cumanicus* ile Kafkas bölgesinden Karaçay, Balkar gibi yaşayan Kıpçak lehçeleri de tanıklamaktadır.

7. Doğu Karadeniz bölgesi iskân tarihi bakımından XII-XIII. yüzyıllar Selçuklu Döneminde bölgeyi çevreleyen *Danışmanetliler*, *Çobanoğulları* ve *Candaroğulları* ile ilgilidir. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bunlar Anadolu Beylikleri Döneminde de Türkmenlerle iç içedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda da buraya Bayındır, Çepni vb. boylardan yerleşenler vardır. Sonuç olarak Trabzon ve yöresi daha 1204'te Rumlar'ın Trabzon Rum Krallığı'ndan önce bir yandan Karadeniz kuzeyindeki yerlerden gelen Türk boyları bir yandan da Anadolu bölgesindeki Oğuz - Türkmen boyları tarafından iskân edilmiştir.

Dönemin coğrafyacısı Dimeşki (öl. 1327) *Nubbetü'l-Dehr fi Acayibü'l-Berr ve'l-Bahr* adlı eserinde Sinop, Trabzon ve çevresini tanıtırken bu yörede yalnız Türkçe, Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulduğuna işaret etmiştir. Rumca ve Helenceden söz etmemiştir (Mehmet Ak, "İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Kasım 1998, Trabzon 2000).

Bu münasebetle şu noktayı da belirtelim ki Doğu Karadeniz bölgesinde yerleşmiş olan Kuman-Kıpçak boyları Ortodoks - Hristiyanlardır. Ana dilleri Türkçedir. 1204 Rum - Pontus Krallığı'nın kurulması ile buraya bir miktar

Rum da gelmiştir. Ama sayıları fazla değildir. Bölgede asıl Kuman -Kıpçakların önemli bir yeri vardır. Ticaret de Türklerin elindedir.

8. Hanefi Bostan'ın *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat* (TTK, Ankara 2002) adlı eserinde ayrıntılı bir biçimde rakamlara dayanarak açıklandığı üzere, bu bölgenin 1461 tarihindeki fethinden önce de fetihten sonra da bölgede dilin alt yapısını etkileyecek oranda bir Rum nüfusu yoktur. Aradaki fark % 88 oranındadır. Aynı durum başka araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. *Ordu ve Yöresi Tarihinin Kaynakları* adlı üç ciltlik eserin, Bahaeddin Yediyıldız - Ünal Üstün tarafından hazırlanan 1. cildinde (TTK yay., Ankara 1992, 679 s.) 1455 tarihli Tahrir Defteri'ndeki rakamlara dayanılarak verilen bilgiler de aynı niteliktedir. Ordu bölgesinde Türk fethinden bu yana Hristiyan nüfus yapısının % 10 oranını aşmadığı belirtilmiştir. Bu durum yalnız Ordu ve yöresi için değil, bütün Doğu Karadeniz bölgesi hatta Anadolu için de geçerlidir.

Görülüyor ki B. Brendemoen'un Batı kaynaklı bazı araştırmacılara dayanarak ortaya koyduğu sonuçlar ile yerli kaynaklara ve gerçek belgelere dayanılarak ortaya konan sonuçlar birbirini tutmamaktadır. Bizce bu yanlışlığın iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi, yukarıda da belirtildiği üzere, konu ile ilgili yerli kaynakların ve arşiv belgelerinin tam olarak incelenmemiş olmasıdır. Bunda yer yer Batılı kaynaklarda yer alan, kısmen de tahmine dayanan değerlendirmelerle kasıtlı bazı tutumların da etkisi olmalıdır. İkincisi de tahrir defterlerinde ve çeşitli arşiv belgelerinde yer alan nüfusun *Türk-Rum* diye etnik temelde değil yalnızca *Müslüman - Hristiyan* diye din temelinde belirtilmiş ve bir kısım Batılı araştırmacıların Hristiyan oluşları dolayısıyla Kuman - Kıpçak boylarını Rum halkı saymış olmalarındandır. Oysa, bölgedeki Ortodoks - Hristiyanların önemli bir bölümünü Türkçe konuşan Kuman - Kıpçak boyları oluşturmuştur. Aynı durum Orta Anadolu'nun Kapadokya bölgesi için de geçerlidir. Doğu Karadeniz bölgesinde karşılıklı ilişkiler dolayısıyla yer yer Rum, Ermeni, Gürcü dilleri gibi dillerin karşılıklı etkileşimi söz konusudur. Ancak, bu etkileşme büyük çapta karşılıklı söz varlığı alışverişi düzeyindedir.

Yerimizin sınırlı olması dolayısıyla, bu konu ile ilgili daha başka noktalara işaret etme olanağını bulamıyoruz. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak isteyenlerin bizim *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 2002/II* (TDK yay., Ankara 2006, s. 67-104) sayısında yer alan "Trabzon Ağızları Üzerine Değerli Bir Araştırma ve Düşündürdükleri" başlıklı makalemize başvurmalarını salık veriyoruz. Aynı makale bizim *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. III* (TDK yay., Ankara 2007, s. 667-707) adlı kitabımızda da yer almış bulunmaktadır.